ABDULLA AVLONIYNING TARIXIY MEROSI VA TEATR TARAQQIYOTIGA QO‘SHGAN HISSASI

Otajanova Umida Obdulla qizi
Xorazm viloyati Xonqa tumani
22 sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining
Logoped o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22843028

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asr boshlaridagi o‘zbek milliy madaniyati va ma’rifatparvarlik harakatining yirik namoyandasi Abdulla Avloniyning tarixiy-madaniy merosi hamda o‘zbek teatr san’ati taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Avloniyning pedagogik, adabiy, publitsistik va teatr faoliyati o‘zaro uzviy bog‘liq holda tadqiq etilib, uning milliy teatrning shakllanishi va rivojlanishidagi o‘rni ochib beriladi. Maqolada Avloniyning teatrni xalqni ma’rifatli qilish, ijtimoiy muammolarni yoritish, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va milliy o‘zlikni anglash jarayoniga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim madaniy institut sifatida baholagani tahlil qilinadi.
Kalit so‘zlar: Abdulla Avloniy, jadidchilik, teatr, dramaturgiya, milliy teatr, ma’rifatparvarlik, o‘zbek madaniyati, pedagogika, milliy o‘zlik, tarixiy meros, ma’naviyat, sahna san’ati.

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the historical and cultural legacy of Abdulla Avloniy, one of the prominent representatives of the Jadid movement and Uzbek enlightenment thought in the early twentieth century, with particular attention to his contribution to the development of Uzbek theatre. Avloniy’s pedagogical, literary, journalistic, and theatrical activities are examined as interconnected aspects of his cultural and intellectual work. The study explores his role in the formation and development of national theatre and analyzes his understanding of theatre as an important cultural institution capable of promoting enlightenment, addressing social problems, strengthening moral values, and developing national identity.
Keywords: Abdulla Avloniy, Jadidism, theatre, dramaturgy, national theatre, enlightenment, Uzbek culture, pedagogy, national identity, historical heritage, spirituality, performing arts.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan milliy uyg‘onish jarayonlari o‘zbek madaniyati tarixida tub o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Ushbu jarayonning faol ishtirokchilaridan biri Abdulla Avloniy bo‘lib, u pedagog, shoir, dramaturg, publitsist, tarjimon va jamoat arbobi sifatida milliy ma’rifat va madaniyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shdi. Avloniy faoliyatining o‘ziga xos jihati shundaki, u ta’lim, adabiyot, matbuot va teatrni yagona ma’rifiy tizim sifatida ko‘rdi. Uning nazarida jamiyatni taraqqiy ettirish uchun faqat maktab ochish yoki darslik yaratishning o‘zi kifoya emas, balki xalqning ijtimoiy va madaniy ongiga ta’sir ko‘rsatadigan boshqa vositalardan ham samarali foydalanish zarur edi. Shu sababli teatr Avloniy faoliyatida muhim ma’rifiy vositaga aylandi.

Bugungi O‘zbekistonda milliy madaniyat va san’atni rivojlantirish, tarixiy-madaniy merosni asrash va yosh avlodning ma’naviy-estetik tarbiyasini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-dekabrdagi PQ-36-son “Madaniyat va san’atni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori madaniyat va san’at sohasining institutsional rivojlanishini takomillashtirishga qaratilgan muhim huquqiy hujjatlardan biridir. Shuningdek, milliy madaniy merosni ilmiy o‘rganish va targ‘ib qilish masalalari O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy madaniy siyosatida muhim o‘rin egallamoqda. Shu nuqtayi nazardan Abdulla Avloniy kabi ma’rifatparvarlarning madaniy va teatr merosini ilmiy tadqiq etish milliy san’at tarixining rivojlanish qonuniyatlarini anglash uchun muhim ahamiyatga ega. Avloniy merosini o‘rganishning dolzarbligi uning teatr faoliyati orqali jamiyatning ma’naviy-estetik saviyasini oshirishga intilgani bilan ham belgilanadi. Uning dramaturgik va teatr faoliyati o‘zbek professional teatrining shakllanishi uchun muhim tarixiy-madaniy zamin yaratgan jarayonlar bilan bevosita bog‘liq.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning asosiy maqsadi Abdulla Avloniyning tarixiy-madaniy merosini hamda o‘zbek teatr san’ati taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Mazkur maqsad asosida quyidagi vazifalar belgilandi:

- Abdulla Avloniyning tarixiy va ma’rifiy faoliyatini o‘rganish;
- uning dramaturgik merosini tahlil qilish;
- Avloniyning teatr jamoalarini shakllantirishdagi faoliyatini yoritish;
- teatrning Avloniy ma’rifiy konsepsiyasidagi o‘rnini aniqlash;
- uning tarjimachilik va sahna faoliyatining teatr taraqqiyotidagi ahamiyatini ko‘rsatish;
- Avloniy teatr merosining zamonaviy madaniyat uchun ahamiyatini asoslash.

Tadqiqotda tarixiylik, xolislik, tizimlilik, qiyosiy-tahliliy, manbashunoslik va tarixiy-madaniy tahlil metodlaridan foydalanildi. Avloniy faoliyati XX asr boshidagi Turkistonning ijtimoiy va madaniy muhiti bilan bog‘liq holda tahlil qilindi. Uning adabiy, pedagogik, publitsistik va teatr faoliyati o‘zaro uzviy aloqada o‘rganildi. Abdulla Avloniy 1878-yilda Toshkentda tug‘ilgan bo‘lib, XX asr boshlaridagi o‘zbek ma’rifatparvarlik harakatining yirik vakillaridan biri sifatida tarixda qoldi. U o‘z faoliyatini xalq ma’rifatini yuksaltirish va ta’limni takomillashtirishdan boshladi. Avloniyning pedagogik merosida “Turkiy guliston yoxud axloq” alohida o‘rin tutadi. Mazkur asarda axloq, tarbiya, ilm, mehnat, vatanparvarlik va inson kamoloti masalalari keng yoritilgan. Asar XX asr boshlaridagi milliy pedagogik tafakkurning muhim manbalaridan biri hisoblanadi.

Avloniy o‘zining maktabchilik faoliyati bilan ham yangi usul ta’limining rivojiga hissa qo‘shdi. U darslik va o‘quv qo‘llanmalar yaratish orqali ta’lim mazmunini yangilashga intildi. Biroq Avloniyning tarixiy merosi faqat pedagogika bilan cheklanmaydi. Uning publitsistik, adabiy, tarjimonlik va teatr faoliyati milliy madaniyatning ko‘p qirrali rivojlanishiga xizmat qildi. O‘zbek milliy teatrining shakllanish jarayonida jadidlarning faoliyati alohida ahamiyatga ega. Jadidlar teatrni jamiyatga ma’rifiy va ijtimoiy g‘oyalarni yetkazishning samarali vositasi sifatida ko‘rdilar. Abdulla Avloniy ham teatrning ana shu imkoniyatlarini yuqori baholagan. Uning teatr faoliyatida sahna san’ati xalqning dunyoqarashini kengaytirish, ijtimoiy muammolarni ko‘rsatish va axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Avloniy teatr faoliyatini jamoaviy ijod asosida rivojlantirishga harakat qildi. U sahna asarlarini yaratish va tarjima qilish bilan birga, aktyorlik va teatr jamoalarining faoliyatida ham ishtirok etdi. Shu jihatdan uning teatrga qo‘shgan hissasini uch yo‘nalishda baholash mumkin:

Avloniyning dramaturgik faoliyatida jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy muammolarini sahna vositalari orqali yoritish ustuvor ahamiyat kasb etdi. Uning sahna asarlarida ma’rifat, jaholat, axloq, tarbiya, ijtimoiy mas’uliyat va inson kamoloti kabi masalalar o‘z aksini topdi.

Dramaturg sifatida Avloniy tomoshabinga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan badiiy vositalardan foydalanishga intildi. Teatrning o‘ziga xosligi — obraz, dialog, konflikt va sahnaviy harakat orqali ijtimoiy g‘oyani yetkazish imkoniyati uning ma’rifatparvarlik qarashlari bilan uyg‘unlashdi.

Shu ma’noda Avloniy dramaturgiyasi o‘zbek teatrining dastlabki ma’rifiy yo‘nalishini shakllantirishga xizmat qilgan.

Abdulla Avloniyning **“Advokatlik osonmi?”** asari uning dramaturgik faoliyatidagi muhim namunalardan biri hisoblanadi. Asarda jamiyatdagi ayrim ijtimoiy muammolar, huquqiy savodsizlik va insonlarning turli hayotiy vaziyatlardagi munosabati badiiy vositalar orqali ifodalangan.

Asarning muhim jihati shundaki, unda tomoshabinni kuldirish bilan birga, muayyan ijtimoiy muammo haqida fikrlashga undash maqsadi ham mavjud. Bu xususiyat jadid teatrining ma'rifiy-estetik tabiatini ko'rsatadi.

Avloniy teatr taraqqiyotiga tarjimon sifatida ham katta hissa qo'shdi. Jahon dramaturgiyasining ayrim namunalarini o'zbek tomoshabinlariga moslashtirish orqali u milliy teatr repertuarining kengayishiga xizmat qildi.

Tarjima jarayoni o'zbek teatr san'atining badiiy imkoniyatlarini kengaytirish, yangi mavzular va dramaturgik usullarni o'zlashtirish uchun muhim omil bo'ldi.

Avloniy tarjimachilikni oddiy matn o'girish jarayoni sifatida emas, balki madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida amalga oshirdi. Shu orqali o'zbek tomoshabini jahon madaniyati va dramaturgiyasining ayrim namunalaridan bahramand bo'lish imkoniga ega bo'ldi. Avloniy faoliyatida teatrning eng muhim vazifalaridan biri ma'rifat tarqatish edi. U teatr orqali xalqning ijtimoiy va madaniy ongiga ta'sir ko'rsatish mumkinligini yaxshi anglagan. Jadid teatrining ma'rifiy funksiyasi quyidagi jihatlarda namoyon bo'ldi:

- jaholat va savodsizlikni tanqid qilish;
- ilm va ma'rifatga chaqirish;
- axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish;
- jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ko'rsatish;
- milliy o'zlikni anglashni kuchaytirish;
- tomoshabinning estetik didini rivojlantirish.

Shu jihatdan Avloniy teatrni nafaqat san'at, balki ijtimoiy-pedagogik institut sifatida ham tushungan.

O'zbek teatrining dastlabki rivojlanish bosqichida teatr jamoalarini tashkil etish, aktyorlarni birlashtirish, repertuar shakllantirish va sahna madaniyatini rivojlantirish katta tashkiliy mehnatni talab qilgan. Avloniy ushbu jarayonlarda faol ishtirok etib, teatrning professional san'atga aylanishi uchun zarur bo'lgan tashkiliy va ijodiy muhitning shakllanishiga hissa qo'shdi. Uning teatr faoliyatini milliy madaniyatning boshqa yo'nalishlaridan ajratib o'rganish mumkin emas. Chunki Avloniy uchun maktab, matbuot, adabiyot va teatr yagona ma'rifiy maqsadga — jamiyatni ilm va madaniyat asosida rivojlantirishga xizmat qilgan.

Bugungi kunda Abdulla Avloniy merosini o'rganish nafaqat tarixiy, balki pedagogik, madaniy va tarbiyaviy jihatdan ham muhimdir.

Avloniy ilgari surgan ilm, ta'lim, axloq, vatanparvarlik va inson kamoloti g'oyalari zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Uning teatr faoliyati esa san'atning jamiyat ma'naviy hayotiga ta'sirini o'rganish uchun muhim tarixiy tajriba hisoblanadi. Zamonaviy teatr san'atida ham ijtimoiy mas'uliyat, milliy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi va ma'naviy-estetik rivojlanish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu jihatdan Avloniy teatr merosini ilmiy o'rganish va uning tajribasini zamonaviy san'at jarayonlari bilan qiyoslash muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. Abdulla Avloniyning teatr taraqqiyotiga qo'shgan hissasi quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'lishi aniqlandi:

- teatrni ma'rifiy vosita sifatida rivojlantirishi;
- dramaturgik asarlar yaratishi;
- teatr jamoalarini tashkil etish jarayonlarida ishtirok etishi;
- tarjima orqali repertuarni boyitishi;
- sahna san'atini milliy madaniyat bilan bog'lashi;
- teatr vositasida ijtimoiy va axloqiy muammolarni yoritishi;
- tomoshabinning ma'naviy-estetik saviyasini oshirishga intilishi.

Mazkur jihatlar Avloniyning teatr tarixidagi o'rnini faqat dramaturg sifatida emas, balki milliy teatr madaniyatining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan ma'rifatparvar tashkilotchi va madaniyat arbobi sifatida baholash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Avloniy XX asr boshlaridagi Turkiston madaniy hayotining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, uning tarixiy merosi pedagogika, adabiyot, matbuot, tarjimachilik va teatr kabi ko'plab sohalarni qamrab oladi. Avloniyning teatr faoliyati o'zbek milliy teatrining shakllanishi va rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etdi. U teatrni faqat ko'ngilochar san'at turi sifatida emas, balki

xalqning ma’rifiy va ijtimoiy ongiga ta’sir ko‘rsatuvchi kuchli madaniy institut sifatida baholadi. Uning dramaturgik asarlari, tarjimachilik faoliyati va teatr tashkilotchiligidagi ishtiroki o‘zbek sahna san’atining mazmun va shakl jihatdan boyishiga xizmat qildi. Avloniy ijodida ta’lim, axloq, ma’rifat va teatrning bir butun maqsad — komil va ma’rifatli insonni tarbiyalash g‘oyasi atrofida birlashgani kuzatiladi. Shu sababli Abdulla Avloniy merosini o‘rganish o‘zbek milliy madaniyatining modernizatsiya jarayonlarini anglash, jadidchilikning madaniy mohiyatini ochib berish va milliy teatr tarixining shakllanish qonuniyatlarini aniqlash uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PQ-300-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasini 2023-yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-dekabrdagi PQ-405-son “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o‘rganish va targ‘ib qilishni rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 30-yanvardagi PF-15-son “O‘zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlar bilan madaniyat va turizm sohalaridagi aloqalarini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 27-maydagi 329-son “Iqtidorli yoshlarni madaniyat va san’at sohasida qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-apreldagi PF-73-son Farmoni. “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
6. Fitrat, *A.* Tanlangan asarlar. 1-jild. — Toshkent: Ma’naviyat, 2000**.** — 256 b.
7. Qosimov, *B.* Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. — Toshkent: Ma’naviyat, 2002**.** — 400 b.
8. Boltaboyev, H. Fitrat va jadidchilik. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007**.** — 336 b. TTarix.Uz
9. Yo‘ldoshev, J.G‘., Usmonov, S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. — Toshkent: Fan va texnologiya**,** 2008**.** — 130 b.